

Ключевые слова: политико-правовое сознание, справедливость, политическая справедливость, социальные представления, представление о справедливости, представления о правах.

Sivers Z. F. Social Representations of Young People Concerning of Their Rights as an Indicator of Expectations of Institutional Justice

The article is devoted to almost unexplored in the domestic social and psychological science problem of the phenomenon of political and legal consciousness, in particular, to psychological factors and mechanisms that underlie political and legal consciousness and may affect its formation. The author justifies the choice of the concept of social representations by S. Moskovichi as a methodological basis of the study. Having carried out an overview of the main provisions of the concept of social representations, the author focuses on the characteristics of the social representations, which are of particular interest in the context of the author's research, gives a definition of the political and legal consciousness and political justice. Analyzing the development of the idea of human rights from the Great Charter of liberties (1215r.), Acts early constitutionalism (British Bill of Rights, the -1689, the Declaration of the Rights of Man – the French National Assembly, 1789) to the Universal Declaration of Human Rights, adopted in 1948 UN General Assembly, the author points to the unidentity of individual rights and citizen rights, gives a description of the political and legal status of an individual. It is theoretically justified that an individual's social representations of his/her rights, state and legal institutions are psychological basis for expectations of political justice in relationship between a person and a state. But level of awareness of their rights is a definite criterion of fairness expectation in respect to state and political power.

Key words: political and legal consciousness, justice, political justice, social representations, social representations of justice, social representations of rights.

© Сіверс З. Ф.

I. В. Жадан

СОЦІАЛІЗУВАЛЬНИЙ ДИСКУРС ЯК ЧИННИК СТРУКТУРУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ЕМПІРИЧНА МОДЕЛЬ

Проаналізовано результати психосемантичного дослідження особливостей структурування політичної картини світу студентської молоді. Представлено емпіричну модель структури політичного дискурсу молоді, складовими якої є засади взаємодії влади і особистості, соціальна мотивація, цінності демократії, уявлення про причини виникнення наявних політичних проблем, напрями суспільних змін, ліберальні настановлення. Виявлено регіональні особливості базових конструктів, які структурують політичну картину світу студентської молоді, як то: достовірно нижчий рівень соціальної мотивації молоді Східного і Південного регіонів; істотно нижчий рівень прагматизму і

фінансової дисципліни молоді Заходу; достовірно нижчий рівень толерантності та громадянської активності студентів Південного регіону; вищий рівень ірраціональності електорального вибору студентів Півдня і Сходу; вища політична меркантильність молоді Центрального регіону. За результатами аналізу структури політичної картини світу молоді та репрезентацій її компонентів і подальшого зіставлення їх з пропозиціями суб'єктів соціалізації проаналізовано соціалізувальний дискурс під кутом зору забезпечення основних його функцій.

Ключові слова: політична картина світу, соціалізувальний дискурс, структура, функції політичного дискурсу, регіональні особливості.

Проблема. Актуальність дослідження чинників структурування політичної картини світу студентства зумовлена насамперед соціальним запитом на формування такого рівня політичної свідомості молоді, який забезпечив би її залучення до конструювання соціальної взаємодії нової якості, що не видається можливим за умов мозаїчної, суперечливої, не центрованої на “Я” суб'єкта, символічної, закритої, такої, що не має перспектив розгортання, системи уявлень про світ. Водночас саме ці особливості (окрім хіба що останньої) властиві, на думку дослідників, постмодерній культурі, яка асоціюється з інформаційним суспільством. Науковий та науково-методичний аспекти проблеми пов'язані з пошуком таких соціалізувальних механізмів, стратегій і технологій, які забезпечили б актуалізацію потенціалу суб'єктності і спрямування його на конструювання спільних ціннісних смислів, цілісної картини світу, самоідентифікацію себе як громадянина, здатного не лише обстоювати власні інтереси, а й активно реагувати на виклики сьогодення.

Одним із перспективних напрямів пошуку соціально-психологічних ресурсів розвитку політичної свідомості є дискурсивний підхід, у межах якого було сконструйовано інструментарій і проведено психосемантичне дослідження особливостей структурування політичної картини світу студентської молоді, обговорення результатів якого і стало *метою статті*.

Слід зазначити, що соціалізувальний дискурс у нашому дослідженні представлений лише тією його частиною, яка стосується політичної взаємодії у її широкому розумінні (коли суб'єкт, адресат або зміст конструкта зачіпає сферу політики). Аби скласти уявлення про особливості цього сегмента дискурсу, зупинімося на його характеристиках, найбільш значущих для нашого дослідження. У численних визначеннях політичного дискурсу відображено як загальні його

характеристики (комунікація особливого виду, спосіб отримання істинного знання [4], система комунікації, поле комунікативних практик [5; 6]), так і специфічні (дискурс – поле боротьби, простір, у якому виробляються і випробовуються соціальні значення [7]; центральним концептом політичного дискурсу є влада, при цьому цінності є більш значущими, ніж факти, а емоційні мотивації переважають раціональні [5]; політичний дискурс – засіб контролю політичного мислення і політичної поведінки [2] та ін.). Для нашого дослідження особливий інтерес становлять саме специфічні характеристики політичного дискурсу, які опосередковано вказують на чинники і змістові особливості та інтерпретаційні тенденції конструювання політичної картини світу. Зокрема, на основі третьої із згаданих характеристик, згідно з якою в разі обмеження спектра можливостей мовного вираження звужується спектр можливих розумових процесів, було висунуто припущення про те, що обмеженість простору інтерпретацій окремих тем у соціалізувальному дискурсі гальмує встановлення зв'язків між елементами політичної картини світу, унеможливаючи засвоєння відповідних моделей поведінки.

Варто також акцентувати увагу на двох вимірах політичного дискурсу – реальному і віртуальному. Якщо реальний вимір дискурсу – це текст у конкретній ситуації взаємодії, то віртуальний охоплює увесь спектр знаків, символів, прецедентів, практик, моделей та уявлень про способи, типові для політичної взаємодії [5]. За такого підходу маємо змогу, аналізуючи смислові аспекти інтерпретацій цінностей, мотивацій і самоідентифікацій, уявлень про владно-підвладну та соціальну взаємодію молоді, робити певні екстраполяції на дискурс інших суб'єктів соціалізації, особливості політичних практик та вплив історичної пам'яті. Аналіз структури політичної картини світу буде неповним без оцінювання її під кутом зору функцій політичного дискурсу, серед яких частіше за все згадують: інформативну, аргументативну, персуазивно-функціональну (конструювання переконливої картини кращого світу), ідентифікаційну, інтерпретаційну (створення політичної реальності), функції контролю (маніпулювання свідомістю і мобілізація до дії), переконання, політичної пропаганди, а також інструментальну (дискурс як інструмент боротьби за владу, здобуття, збереження, здійснення, стабілізації і перерозподілу влади) [1; 5].

Отже, соціалізувальний дискурс є продуктом і водночас простором конструювання суб'єктами взаємодії нових смислів та структурування пропозицій щодо політичних цінностей, мотивацій, ідентифікацій, моделей політичної поведінки в політичній картині світу, яка має всі ознаки дискурсу і може розглядатись як “індивідуально

вибудований і суб'єктивно значущий гіпертекст" [3, с. 165], що означає очікування особистості щодо розвитку політичної реальності і власних дій.

З урахуванням викладених вище аспектів нами було проаналізовано пропозиції соціалізувального дискурсу стосовно політичних цінностей і практик, владно-підвладної і соціальної взаємодії, мотивації та самоідентифікації. Після низки процедур (тематичне групування пропозицій, сортування тощо) було сконструйовано опитувальник із 80 суджень. У психосемантичному дослідженні, проведеному з використанням розробленого інструментарію, взяли участь 760 респондентів з чотирьох регіонів України – студенти ВНЗ із Києва та Вінниці, Харкова і Донецька, Херсона і Запоріжжя, Івано-Франківська і Кам'янця-Подільського.

За результатами факторного аналізу масиву даних було побудовано шестифакторну модель, яка описує 73% сумарної дисперсії і дає змогу скласти уявлення про особливості структурування політичної картини світу студентської молоді та вплив окремих суб'єктів соціалізації на цей процес.

Перший фактор – **F1** (внесок у сумарну дисперсію 14%) – представлений уявленнями про **засади взаємодії влади і особистості**: основною функцією влади молодь вважає створення умов та можливостей для реалізації інтересів громадян, а не обіцянки вирішити всі проблеми; акцентується необхідність свободи як умови прийняття власних рішень, а основним правилом взаємодії стає обмін за принципом "ти мені – я тобі" (ймовірно, ідеться про суспільну угоду, яка не фігурувала в пропозиціях соціалізувального дискурсу, а отже, і в опитувальнику). Достовірних відмінностей в уявленнях респондентів різних регіонів за параметрами, що увійшли до першого фактора, не виявлено.

До другого фактору – **F2 – соціальна мотивація** (внесок у сумарну дисперсію 13,5%) – увійшли судження щодо важливості переживання особливої єдності з однодумцями, яка виникає тоді, коли люди відстоюють власні інтереси. Фактично йдеться про потребу в таких переживаннях, що, імовірно, зумовлена позитивним досвідом громадянської взаємодії і є достовірно вищою в молоді Центрального і Західного регіонів, ніж на Сході ($P \leq 0,05$).

Третій фактор – **F3** (внесок у сумарну дисперсію 12,4%) – об'єднав судження, які стосуються **цінностей демократії** (законності, політичної відповідальності, взаємодії на засадах довіри і толерантності, дотримання суспільних норм і правил). Конструкти, що утворили цей фактор, більшою мірою утверджують те, як має і як не повинно бути, і лише ті, що стосуються влади і можновладців, репре-

зентують чинні практики (виключно негативні). Із семи суджень, які увійшли до цього фактору, значущі відмінності в уявленнях респондентів виявлено лише за двома: 1) у Західному регіоні достовірно більше, ніж на Сході і в Центрі ($P \leq 0,05$), тих, хто не погоджується з необхідністю прийняття владних рішень на основі не політичних, а прагматичних інтересів держави та суспільства; 2) на Півдні достовірно менше, ніж у Центральному регіоні ($P \leq 0,05$), тих, хто вважає, що різне ставлення до історичних подій може ускладнювати взаємодію окремих соціальних груп, але не має бути причиною ворожнечі між людьми.

До четвертого фактору – **F4** (внесок у сумарну дисперсію 11,8%) – увійшли пропозиції дискурсу, які пояснюють **причини виникнення наявних політичних проблем**, як то корупція, порушення прав людини, низькі соціальні стандарти, ірраціональність електорального вибору, брак суспільної довіри та особистої відповідальності. При цьому за більшість пропозицій виявлено значущі регіональні відмінності. Так, довіру до інших і до держави вважають умовою якості життя на Заході достовірно частіше ($P \leq 0,05$), ніж у Центрі і в Південному регіоні. На Сході частка тих, хто не допускає можливості громадського контролю за дотриманням суспільних норм і правил, достовірно вища ($P \leq 0,05$), ніж у Центральному регіоні. Обрання у владу тих, хто більше обіцяє, а не тих, хто бере конкретні зобов'язання і пояснює, як він їх буде виконувати, вважають головною суспільною проблемою в Західному регіоні достовірно частіше, ніж у Центральному ($P \leq 0,001$), Південному ($P \leq 0,01$) та Східному ($P \leq 0,05$) регіонах.

П'ятий фактор – **F5** (внесок у сумарну дисперсію 11%) – виявився найбільшим і об'єднав пропозиції стосовно **напрямів суспільних змін**, щоправда, рівень прийняття більшої з них достовірно різниться в окремих регіонах. Найбільші розбіжності виявлено в уявленнях про те, що тим, хто хоче гарно жити, необхідно долучатися до вирішення конкретних проблем власної громади: це переконання достовірно частіше поділяють на Заході, ніж у центрі ($P \leq 0,001$); у Центрі – частіше, ніж на Сході ($P \leq 0,01$); на Сході – частіше, ніж на Півдні ($P \leq 0,001$). Тобто найменше налаштовані на громадянську активність респонденти Півдня країни. Частка тих, хто вважає небайдужість, яка спонукає до дії, чинником відповідальності, у Західному регіоні достовірно більша, ніж у Східному ($P \leq 0,001$) і Центральному ($P \leq 0,05$) регіонах. Готовність дотримуватися вимог закону у сфері податків та інших платежів достовірно вища на Сході, ніж у Західному регіоні ($P \leq 0,05$). Якісний електоральний вибір вважають єдиною можливістю впливати на ситуацію в державі достовірно частіше на Заході, ніж у Центрі чи на Сході ($P \leq 0,01$). Наявність механізму припинення повно-

важень представників влади, які не виконують своїх зобов'язань, вважають умовою наведення порядку в країні достовірно рідше на Сході, ніж на Заході ($P \leq 0,01$), у Центрі і в Південному регіоні ($P \leq 0,05$). На Заході частіше, ніж у Центрі ($P \leq 0,05$) і на Сході ($P \leq 0,01$), вважають, що заслуговують кращого життя вже тому, що належать до народу, нації, великої культури. Не виявлено достовірних регіональних відмінностей за двома параметрами: молодь загалом погоджується з тим, що величезна різниця в рівні життя громадян заважає формуванню суспільної довіри, і єдина в розумінні того, що влада має створювати умови для розвитку малого бізнесу як основи національної економіки.

До шостого фактору – **F6** (внесок у сумарну дисперсію 10,3%) – увійшли судження, які репрезентують *ліберальні настановлення*. Достовірних регіональних відмінностей за пропозиціями, що увійшли до цього фактору, практично не виявлено. Респонденти загалом налаштовані самі дбати про свій добробут, якщо влада створить для цього умови; прагнуть жити за своїми, а не нав'язаними правилами і вірять у те, що самі здатні вирішити свої проблеми. Лише в уявленнях про мотиви участі в політичному житті виявлено достовірні відмінності між молоддю в Центральному і у Східному регіонах – перші достовірно частіше ($P \leq 0,05$) вважають, що робити це варто лише в тому разі, коли за це платять гроші.

Узагальнюючи викладене, можемо констатувати таке:

1. Базовим елементом структури політичної картини світу студентської молоді є взаємодія з владою, що цілком відповідає вихідним теоретичним уявленням про структуру політичного дискурсу, згідно з якими центральним концептом політичного дискурсу є влада. Основні смисли цього концепту: 1) влада створює умови реалізації інтересів, а не вирішує проблеми (*функція влади*); 2) свобода прийняття рішень для кожного (*умова взаємодії*); 3) обмін (суспільний договір) як механізм узгодження індивідуальних інтересів членів суспільства та регулювання взаємовідносин суспільства і держави (*механізм взаємодії*).

2. Пропозиції щодо мотивацій і самоідентифікацій увійшли лише до двох факторів (другого і п'ятого) емпіричної моделі, тоді як ті, що стосуються влади, цінностей, політичних практик і соціальної взаємодії, – до чотирьох із шести факторів. Таке ж співвідношення зберігається і в кількісних показниках різних груп пропозицій. Відсутність репрезентацій мотиваційно-ідентифікаційної складової в структурах політичної картини світу, які стосуються влади, цінностей, причин наявних проблем та ліберальних настановлень, зумовлена, імовірно, як обмеженістю мотиваційно-ідентифікаційних репрезента-

цій соціалізувального дискурсу, так і несформованістю суб'єктної позиції молоді в політичній взаємодії.

3. Мотиваційний компонент взаємодії представлений другим фактором емпіричної моделі політичної картини світу молоді, однак говорити про якусь систему мотивацій не видається можливим – ідеться виключно про емоційні репрезентації. І хоч переважання емоційних мотивацій над раціональними загалом властиве політичному дискурсу [5], відсутність жодних репрезентацій раціональних мотивацій (окрім констатації необхідності долучення до вирішення конкретних проблем власної громади) вказує на неартикульованість мотиваційної складової політичної картини світу молоді.

4. У структурі політичної картини світу уявлення про взаємодію з владою в умовах свободи прийняття рішень і переживання єдності з однодумцями доповнюються ціннісними засадами взаємодії, які утворили третій фактор емпіричної моделі. Загалом ідеться про цінності як щось бажане, можливе за певних умов, тоді як репрезентації реального контексту політичної взаємодії обмежені оцінними судженнями (політики порушують закон, не говорять правди, тому і не довіряю).

5. Уявлення про шляхи трансформування ситуації (напрями змін) – чи не найбільш збалансований компонент структури політичної картини світу молоді, репрезентований судженнями, які стосуються і конкретних виявів бажаної поведінки, і необхідних умов для позитивних змін, і цінностей, і механізмів, і моделей поведінки.

6. Останній компонент структури політичного дискурсу молоді – ліберальні настановлення – є радше натяком на становлення громадянської суб'єктності молоді, оскільки змістовно є доволі обмеженим і неоднозначним. З огляду на те, що в соціалізувальному дискурсі ліберальні настановлення практично не представлені, сам факт появи в політичній картині світу такої структури вказує на те, що студентство намагається самостійно вибудувати своє життя, визначати рівень свободи та конструювати власний гіпертекст.

7. За результатами аналізу структури політичної картини світу молоді та репрезентацій її компонентів і зіставлення їх з пропозиціями суб'єктів соціалізації можна оцінити соціалізувальний дискурс під кутом зору забезпечення основних його функцій. З огляду на те, що політична картина світу студентської молоді доволі цілісна, логічно структурована і принаймні частина її підструктур містить розгорнуті репрезентації, можна говорити про в основному забезпечену інтерпретаційну та інформувальну функції. Водночас сконструйована молоддю картина кращого світу схематизована і недостатньо переконалива, що свідчить про недостатнє забезпечення персуазивної функції. Практич-

но незабезпеченими залишаються функції мобілізації до дії та інструментальна.

Висновки:

1. Виявлена на етапі конструювання інструментарію обмеженість простору інтерпретацій окремих тем соціалізувального дискурсу позначилася на конструюванні молоддю насамперед мотиваційних та ідентифікаційних складових політичної картини світу, що призвело до відсутності в дискурсі відповідних настановлень, а отже, і моделей громадянської поведінки.

2. Політична картина світу студентської молоді конструюється як ментатив (у координатах “що означає – чому можливо – за яких умов відбувається – чим підтверджується”), що, з одного боку, відповідає логіці трансформаційного періоду, а з другого – вказує на зверненість респондентів до наукового осмислення реальності, що відкриває перспективи для освітніх впливів на процес конструювання політичного дискурсу студентством.

3. При визначенні напрямів і технологій таких впливів слід враховувати і регіональні особливості базових уявлень, які структурують політичну картину світу студентської молоді, як то: відсутність позитивного досвіду переживання єдності з однодумцями при обстоюванні спільних інтересів у молоді Східного і Південного регіонів; низький рівень прагматизму і фінансової дисципліни молоді Заходу; брак толерантності та громадянської активності у студентів Південного регіону; ірраціональність електорального вибору студентів Півдня і Сходу; політична меркантильність молоді Центрального регіону.

Література

1. *Водак Р.* Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
2. *Орвелл Дж.* 1984 : роман-антиутопия / Джордж Орвелл ; пер. Віталій Данмер. – Львів : Hurtom.com, 2013. – 321 с.
3. *Сапогова Е. Е.* Psychocadabra: субъективная “картина мира” как гипертекст / Е. Е. Сапогова // Известия ТулГУ. Серия “Психология”. – Тула : ТулГУ, 2004. – Вып. 4. – С. 163–179.
4. *Хабермас Ю.* Вовлечение другого. Очерки политической теории / Юрген Хабермас. – М. : Наука, 2001. – 188 с.
5. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 431 с.
6. *Dijk T. A. van.* Discours as Social Interaction / Van Dijk Teun A. – London, 1997. – 336 p.
7. *Seidel G.* Political Discourse Analysis // Van Dijk, T. A. (ed.). Handbook of Discourse Analysis. – London : Academic Press, 1985. – P. 43–60.

References

1. Vodak, R. (1997). *Yazyk. Diskurs. Politika* [Language. Discourse. Policy]. Volgograd: Peremena (rus).
2. Orvell, Dzh. (2013). 1984 : roman-antyutopiia. Translated Vitalii Danmer. Lviv: Hurtom.com (ukr).
3. Sapogova, Ye. Ye. (2004). Psikhokadabra: subyektivnaya "kartina mira" kak gipertekst [Psychocadabra: subjective "world view" as hypertext] *Izvestiya TulGU. Seriya "Psihologiya"*. Vyp. 4 [News Tula State University. "Psychology" Series. Issue 4]. Tula, pp. 163–179 (rus).
4. Habermas, Yu. (2001). *Vovlechenie drugogo. Ocherki politicheskoy teorii* [Involvement of the other. Essays on Political Theory]. Moscow: Nauka (rus).
5. Sheygal, E. I. (2004). *Semiotika politicheskogo diskursa* [The semiotics of political discourse]. Moscow: Gnozis (rus).
6. Dijk, T. A. van. (1997). *Discours as Social Interaction*. London.
7. Seidel, G. (1985). *Political Discourse Analysis*. In: Van Dijk, T. A. (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis* (pp. 43–60). London: Academic Press.

Жадан И. В. Социализирующий дискурс как фактор структурирования политической картины мира студенческой молодежи: эмпирическая модель

Проанализированы результаты психосемантического исследования особенностей структурирования политической картины мира студенческой молодежи. Представлена эмпирическая модель структуры политического дискурса молодежи, составляющими которой являются основы взаимодействия власти и личности, социальная мотивация, ценности демократии, представления о причинах возникновения имеющихся политических проблем, направления общественных изменений, либеральные установки. Выявлены региональные особенности базовых конструктов, структурирующих политическую картину мира студенческой молодежи, в частности: уровень социальной мотивации молодежи Восточного и Южного регионов достоверно ниже, чем в других регионах; уровень прагматизма и финансовой дисциплины молодежи Запада ниже, чем в остальных регионах; у студентов Южного региона достоверно ниже толерантность и гражданская активность; иррациональность электорального выбора достоверно выше у студентов Юга и Востока; уровень политической меркантильности выше у молодежи Центрального региона. На основании результатов анализа структуры мира молодежи и репрезентаций ее компонентов и дальнейшего сопоставления их с пропозициями дискурса субъектов социализации последний проанализирован с точки зрения обеспечения основных его функций.

Ключевые слова: политическая картина мира, дискурс субъектов социализации, структура, функции политического дискурса, региональные особенности.

Zhadan I. V. Socialize Discourse as a Factor in the Structuring of the Political World View of Students: an Empirical Model

The article provides analysis of the findings of the psychosemantic research focused on peculiarities of structuring university students' political world outlook. It

presents an empirical model of the youth political world outlook structure, which has the following components: fundamentals of interaction between authorities and an individual, social motivation, values of democracy, representations of the causes of actual political problems, directions of social changes, and liberal attitudes. Regional peculiarities of the basic constructs structuring youth political world outlook have been identified. They are: significantly lower level of social motivation of the youth of the eastern and the southern regions; significantly lower level of pragmatism and financial discipline of the youth in the west; significantly lower level of tolerance and civic involvement of the students of the southern region; higher level of irrationality of the electoral choice of the students in the south and the east; higher political mercantilism of the youth of the central region. On the basis of the analysis of the youth political world outlook structure and representations of its components compared with the propositions of the socialization subjects, socializing discourse and provision for its main functions have been analyzed.

Key words: political world outlook, socializing discourse, structure, political discourse functions, regional peculiarities.

© Жадан І. В.

Н. В. Хазратова

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ДИСЦИПЛІНАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ

Проаналізовано деякі умови становлення професіоналізму студентів-психологів, які мають місце у вітчизняній університетській освіті. Розглянуто феномен професійного мислення як основного підґрунтя становлення професіоналізму, деякі критерії сформованості професійного мислення психолога, зокрема психоцентризм, науковість (на противагу буденності мислення), а також включеність у спільне смислове поле психологічної науки. Зауважено, що інформаційне забезпечення процесу становлення професіоналізму психологів на сьогоднішній день недостатнє і не завжди адекватне. Висловлено думку, що в цих реаліях підручник, особливо з базової дисципліни (як, наприклад, соціальна психологія), є носієм її методологічної парадигми і тому відіграє істотну роль у формуванні фахівця-психолога. Відмічено, що в навчальному посібнику “Основи соціальної психології” за редакцією М. М. Слюсаревського зроблено спробу певним чином розширити методологічні горизонти соціально-психологічного знання. Мається на увазі передусім визначення власне предмета соціальної психології, до якого відносять надіндивідуальні психічні явища, а також з’ясування на основі реалізації цього підходу психологічних особливостей груп загалом та великих груп зокрема.